

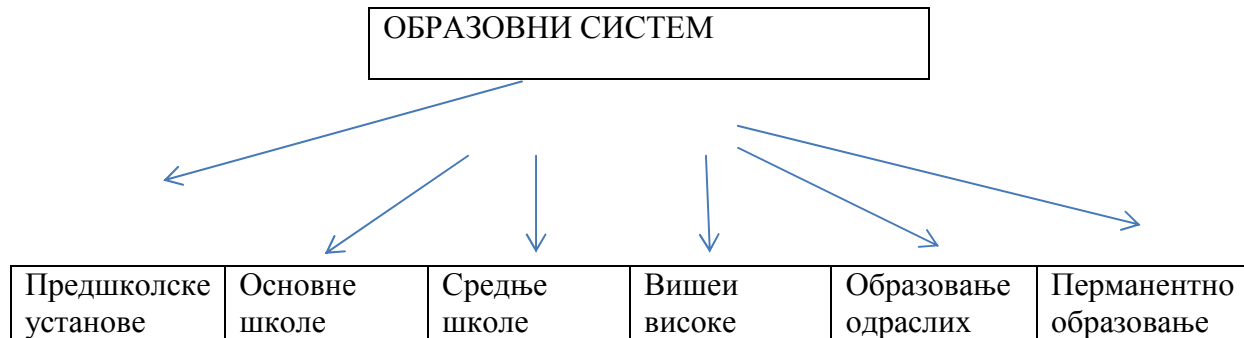
ОБРАЗОВНИ СИСТЕМ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Систем образовања у Републици Србији

Израз *систем образовања* (образовни систем), без обзира на извесне разлике у интерпретацији његовог садржаја у стручној литератури (Pedagoška enciklopedija, 2/1989; Российская педагогическая энциклопедия, 1999) у основи обухвата све образовне нивое у једној земљи: предшколско васпитање (образовање), основно образовање, средње образовање, високошколско образовање и образовање одраслих (перманентно образовање). То, другачије речено, значи да сваки савремени систем образовања претпоставља и све *нешколске облике образовања* (неформално и информално учење и образовање, и др.) о чему постоји неподељена сагласност у коришћеној стручној литератури.

Новина је да су системи образовања формирано током XIX века у већини земаља у Европи током времена добили алтернативу у приватним системима школства. Стога у садашњим условима систем образовања и у свету и код нас подразумева јавно (државно) и приватно школство на свим нивоима. Неспорно је, такође, да *и систем управљања образовањем представља саставни део образовног система, што изражава не само кроз његово непосредно учење у регулисању рада, координацији, акредитацији и контроли образовних установа, него и у различитим облицима њиховог финансирања* (Кулић, 2011:125).

Све су то битне претпоставке структуре образовног (и школског) система у Републици Србији коју ћемо и *шематски* приказати:

			школе		
--	--	--	-------	--	--

Схема број 2.

Схема број 2 представља шематски приказ образовног система Републике Србије.

Друга схема (број 3) представља приказ школског система који је у Републици Србији. Школски систем представља систем васпитно-образовних установа које су окосница сваког система васпитања. Са образовањем деце се почиње у предшколским установама

Основна осмогодишња школа	Специјалне школе за децу ометену развоју	Гимназија	Средње стручне школе	Више ¹ и високе школе
---------------------------	--	-----------	----------------------	----------------------------------

које се одржавају у локалном вртићу, те је оно први део образовања. Оно је обавезно од школске 2006/07. године. Траје најмање 4 сата дневно, бар 6 месеци у години пред упис у први разред, за децу од шест година, а циљ му је упознавање ученика са образовним системом и припрема за основну школу.

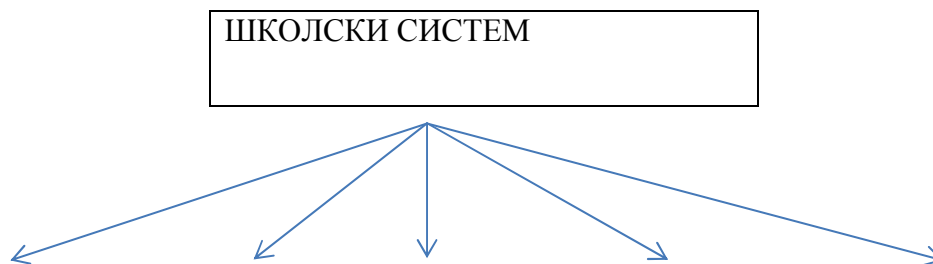

Схема број 3.

¹Данас се у Србији оне називају Високе школе струковних студија (одређеног смера) и трају три године, студенти добијају назив: струкови (па назив програма), могу имати и специјалистичке студије.

Деца се уписују у основну школу са шест или седам година. Као и предшколско, и основно образовање је обавезно. Основна школа траје осам година и подељена је на два периода:

- први циклус основног образовања (од 1. до 4. разреда)
- други циклус основног образовања (од 5. до 8. разреда).

У нижим (млађим) разредима, ђаци су насумично подељени у одељења, и имају само једног предавача — учитеља или учитељицу, и једну учионицу за све предмете. Једини изузетак су часови енглеског језика и веронауке, за које ученици имају посебне наставнике. Крајем првог циклуса, ђаци добијају и наставника или наставницу физичког и здравственог васпитања.

У вишим разредима, ђаци добијају посебне наставнике и наставнице за сваки предмет, а настава се одржава у предметним кабинетима.

Када ученик заврши осми разред, може да бира да ли жели да настави образовање. Међутим, Национална стратегија развоја образовања до 2020. године (сачињена 2011.године) предвиђа обавезно и средње образовање. Завршни испит за ученике основних школа је обавезан од школске 2011/12. године. Он се састоји од теста из математике и српског језика (или матерњег језика за националне мањине). Ученици за упис добијају и бодове из основне школе, који се добијају тако што се саберу просечне оцене на крају шестог, седмог и осмог разреда, који се додају бодовима добијеним на полагању мале матуре, а добијени збир подели са четири. Тако је могуће добити највише 70 бодова на основу успеха у основној школи и 30 бодова стечених на малој матури..

Средња школа представља трећи део образовања уопштено и први део необавезног образовања у Србији. Постоје две врсте средњих школа — гимназије и стручне школе. У оба случаја, ђаци добијају учионице у којима имају предмете за које није потребна наставна опрема, док за остала предмете имају кабинете и радне просторије — лабораторија из хемије, експериментална просторија из физике и радна просторија из биологије, на пример.

Гимназија траје четири године, пружа опште и широко образовање, а ученици добијају гимназијску диплому. Само мали број послова приступачан је ученицима који су завршили гимназију без даљег образовања. Три посебне гимназије су: **Математичка гимназија**, која уписује ученике старије од 12 година (седми разред основне школе), **филолошке гимназије**, које нуде специјализовано образовање у вези са језицима, као и **спортске гимназије**, за ученике (спортисте) који се активно баве спортом;

Стручне школе специјализују ученике у одређеним пољима и награђују их стручном дипломом. Постоје две врсте стручних смерова — четворогодишњи (релативно широко образовање са могућношћу даљег наставка) и трогодишњи (скоро па сасвим усмерено образовање без великих могућности даљег наставка).

Ученици у гимназијама бирају смер који одређује обим градива из одређених предмета. Већина гимназија има *природно-математички* и *друштвено-језички* смер. Међутим, постоји још смерова, као што су *општи тип*, *информатички смер*, *филолошки смер*, и многи други.

У трогодишњим стручним школамамогућа је промена занимања. Наиме, ученици пред упис у средњу школу попуњавају листе жеља којима редом пишу шта желе да упишу (највише 20 различитих смерова). На основу броја бодова, ученици се распоређују у средње школе. У завршној години, они ученици трогодишњих стручних школа који желе да добију диплому различиту оној за коју су учили, могу то урадити преквалификацијом.

Високошколске установе у Србији уписују студенте на основу успеха у средњој школи и резултата пријемног испита за одређени факултет. Постоје три врсте високошколских установа.

Висока струковна школа (раније: Виша школа) траје три године, а налик је занатским универзитетима присутним у остатку света. Занатски универзитети трају 3-8 година, као и сви остали факултети, те нуде и уобичајене високошколске дипломе — бачелорат, магистратура и докторат. Разлика је та што ове високе (више) школе у Србији трају само три године и нуде посебне високошколске дипломе. Међутим, Србија је потписала Болоњску декларацију 2003. године, па би високе (више) школе требале бити реформисане у установе идентичне универзитетима.

Академија струковних студија у обављању делатности обједињује образовни, истраживачки, стручни и уметнички рад. Академија струковних студија може остваривати основне струковне студије и специјалистичке струковне студије. Високошколска установа има статус академије струковних студија ако остварује најмање пет акредитованих студијских програма струковних студија из најмање три поља.

Факултети универзитета трају три (или четири) године до бачелората, пет до мастера (3+2 или 4+1 година), а осам до доктората (трогодишње докторске студије). Изузетак су медицински факултети који трају шест година до звања доктор медицине (MD), што се касније наставља трогодишњим специјалистичким стажом и двогодишњом специјализацијом (MD/Spec) или трогодишњим дуплим докторским студијама (MD/PhD).

Посебно образовање у Србији укључује: *специјално образовање* (образовање деце и особа са инвалидитетом, слабијег социјално-економског статуса, или децу са менталним поремећајима), *двојезичко образовање* (образовање на српском и још једном језику), *целодневну наставу* (наставу која, уз паузе, траје од ујутру до увече) и *образовање одраслих*.

На територији Републике Србије у складу са законима о образовању делује око шездесет приватних школа, од чега је петнаест основних. Похађа их неколико хиљада ђака. За

разлику од државних школа са максималним бројем ученика у разреду од 30 ученика, односно минимумом од петнаесторо деце, у приватнима одељења могу бити и до осморо, односно дупло мање у односу на државну школу. Ђаци у њих путују школским минибусом, књиге и прибор чувају у школи, имају већи број секција и ваннаставних активности и дуже остају у школи, јер сем часова имају и више пауза за оброке и израду домаћих задатака. Сведочанства и дипломе које ученици добијају акредитовани су од стране релевантног министарства.

Услови рада су исти као и за државне школе, с тим што оснивач, да би добио потврдно решење, мора да напише елаборат и пошаље га уз банкарску гаранцију по циклусу школовања. Приватне школе, као и државне, морају имати наставни план и програм, библиотеку, фискултурну салу, кухињу, просторију за ручавање и двориште довољно просторно и опремљено за сву децу. Као мане оваквих школа наводи се висока цена (4000 до 9500 евра годишње), изолованост ђака од остатка генерације и *школовање под стакленим звоном*. Прва приватна основна школа у Србији почела је са радом школске 2005/06. године.

Установе за предшколско васпитање и образовање

Институционално васпитавање предшколске деце развијало се на различите начине у подручјима данашње Србије, а у складу са културним и историјским условима. Прва предшколска установа отворена је у Суботици 1844. године, а прво забавиште у Вршцу 1881. године. Наравно, идеја о потреби васпитања деце предшколског узраста се родила много пре тога, и није случајно што се прво развија у Војводини (тада у саставу Аустро-Угарске монархије). Предшколске установе су се прво развиле у градовима, што је било условљено различитим схватањима потребе за предшколским васпитањем. Приликом оснивања коришћени су званични, полузванични или чак незванични програми који су се спроводили у формираним предшколским установама, а тек са појавом Уредбе Мате Косовца о српским вероисповедним забавиштима (1890. године), као и *Градива за разна занимања српчаци* Милана Стојшића из 1898. године, па до *Збирке целокупног рада у српском вероисповедном забавишту за породице, забавишта и забавље*, добијају се законски документи који регулишу рад забавишта тога доба. Те исте, 1898. године, донет је и Закон о народним школама у којем се наређује отварање забавишта при основним школама. Према овом закону постојале су ниже и више основне школе, а нижа основна школа, односно њен први степен, представљало је забавиште. Задатак ових забавишта је да *забавом поучавају и васпитавају мушку и женску децу од 5 до 7 година и да их припремају за учење у школи. Похађање државних забавишта је обавезна за сву децу поменутог узраста*.

Циљ ових новоформираних забавишта је био да *примљене малишане, како телесно, тако и душевно, отклони и сачува од сваке опасности* (Малтешки, 1904:260). Она даље наглашава да је игра детета прва његова активност и најмоћније средство за његов телесни и душевни развој и напредак, па наводи да *секроз игру малишан може без икаквог и*

најмањег напрезања спремити за основну школу (Малтешки, 1904:278). Значи да је на самом почетку организованог предшколског васпитања и образовања у српским забавиштима рад организован на основама Фребелових идеја (Friedrich Fröbel, [1782 - 1852](#)). Сматрало се да је Фребелов систем предшколског васпитања најприхватљивији јер истиче игру као основну активност малог детета кроз коју оно усваја појмове и упознаје се са околином која га окружује. Фребелов систем је садржао и упуства као и средства за обраду градива (песме, гестови и говор).

Даљи развој предшколског васпитања (други период) је настао после Другог светског рата, када је 1948. године донета Уредба о оснивању дечјих јаслица и дечјих вртића, када ове установе први пут добијају назив *дечији вртићи*. Основни њихов циљ је био смештај и исхрана деце, док је учење песмица и игара био споредни циљ и у духу тог времена. Све ове установе отворане су према совјетском моделу, а програм је био преведен са руског *Упуства васпитачу дечијег врта* све до 1950. године када је штампан *Прилог методици васпитног рада са децом предшколског узраста*. Касније је (1957) донет *Закон о дечијим вртићима*, где се наводи да се они *оснивају као помоћ друштва породици, а у циљу подизања и васпитавања деце до доласка у школу, односно да кроз игру и различита занимања изграђују основу за њихово даље васпитање и на тај начин помажу родитељима*. 1970. године донет је *Програм васпитно-образовног рада са децом предшколског узраста*, који је 1975. године допуњен, а организација рада је подељена на два дела: на јаслени део (од рођења до 3. године) и вртић од 3 до 6 година. Према *Основама програма васпитно-образовне делатности дечијег вртића и васпитне групе предшколске деце* циљ предшколског васпитања и образовања је *да се у складу са педагошким и научним достигнућима и општим циљевима васпитања у самоуправном социјалистичком друштву, најмлађим генерацијама обезбеде услови за нормални физички, интелектуални, социјални, емоционални и морални развој и успешно даље васпитање и образовање* (Основе програма, 1982). Данас, новим *Законом о основама система образовања и васпитања* из 2003. године, настављена је реформа предшколског васпитања и образовања, а чланом 68 овог закона је предвиђено остваривање на основама предшколског програма који доноси вртић, а у складу са општим основама предшколског програма. Основа програма је разрађена у два модела – модел А и модел Б, који представљају основе за израду свих специјализованих програма, за различите облике предшколског васпитања и образовања. Према *Основама програма модел А* је отворен систем предшколског васпитања и образовања и садржи: полазиште програма, циљеве, начела, планирање и евалуацију васпитно-образовног рада и улогу васпитача као практичара, креатора, истраживача сопствене праксе (Основе програма, 1996). Модел Б се ослања на позитивна искуства васпитно-образовне праксе и садржи: начела, циљеве, систем активности, организацију живота и васпитно-образовног рада, сарадњу са породицом и локалном заједницом (Основе програма, 1996). Треба нагласити да је модел Б дат у Методичким упуствима за модел Б (1,2 и 3 део). Начела **Модела А**: начело поштовања другог; начело ангажованости; начело животности; начело реалистичности и

начело доследности. Начела **Модела Б**: начело целовитости и интегритета; начело оријентације ка општим циљевима; начело праћења и подстицања дечијег развоја; начело активности и животности; начело доминације игара и игровних поступака; начело усклађености са узрасним и индивидуалним карактеристикама деце; начело постепеног осамостаљивања деце; и начело социјалне интеграције и континуитета. Према Моделу А, васпитни циљеви се остварују кроз низ спонтаних ситуација, слободно одабраних или заједнички планираних активности (животно-практичних, говорних, друштвених, игровних, спортско-рекреативних, уметничких, изражајно-стваралачких, истраживачко сазнајних...) уз примену различитих средстава и материјала.

Предшколско васпитање и образовање остварује се у трајању утврђеном Програмом предшколског васпитања и образовања. Програм припреме детета пред полазак у основну школу у оквиру предшколског васпитања и образовања (у даљем тексту: припремни предшколски програм) траје четири сата дневно, најмање девет месеци. У оквиру предшколског програма могу да се остварују посебни, специјализовани и други програми, у складу с посебним законом, према могућностима предшколске установе, сходно потребама и интересима деце, родитеља и јединице локалне самоуправе. Данас се у Србији, под појмом предшколског васпитања означава следећи систем бриге о деци:

- 1) програми неге и васпитања за децу од 6 месеци до три године (полудневни и целодневни облик – јасле);
- 2) програм за децу од 3 године до 5,5 година (полудневни и целодневни – вртић);
- 3) обавезни програм за децу годину дана пре поласка у школу (полудневни и целодневни; реализује се или у вртићу или у школи (популарно назван – предшколско васпитање).

Школа

Однос школе и друштва стар је колико и само друштво, односно школа и тај однос представљају језгро теорије школе. Најстарију културу и прве школе налазимо у земљама старог Истока неколико хиљада година пре наше ере. Поједини педагози тврде да је тај период 3.000 година пре нове ере, док су други мишљења да је то чак 7.000 година пре нове ере. Сам термин **школа** је грчког порекла и у изворном значењу означава *доколицу, мир, одмор* и *слободно време*. Школа у свом развоју диференцира неколико периода; то је пре свега први, прединституционални период, односно преношење радних искустава, обичаја и веровања. Први учитељи који су се јављали пре појаве школе као институције били су племенски врач, жреци (свештеници као посредници између Бога и људи), мудри старци или ислужени рамици, а њиховим деловањем почињу се васпитни рад и систематско учење постепено издвајати из целине свакодневног живота и рада. Учити млађе и утицати на чланове заједнице све више постаје важна улога у оквиру *поделе улога* (рада). Најстарији помен школе везује се за Египат, из трећег миленијума пре нове ере, где су децу владајуће класе по групама поучавала посебна лица у религиозном духу и учили

их хијероглифима. У робовласничком поретку старе Грчке за децу робовласника обликују се посебне установе – школе, у којима су се они васпитавали и спремали за функције које ће им бити поверене када одрасту. У Спарти и Атини се и појављују први потпуни системи васпитања: у Атини школе китариста и граматиста, а у Спарти војничке школе. И у старом Риму пут образовања је ишао од породичног васпитања ка приватним школама и од ње ка бирократској школи. Тамо су у доба Републике (од краја VI века п.н.е.) почеле да раде јавне елементарне школе под називом лудуси (ludusi). У периоду Римског Царства школе су потпале под државну управу и уведене ја државна контрола рада тих школа, а најзначајнија школа из тог периода је реторичка школа коју је основао Марк Фабије Квинтилијан, која се налазила у Риму. У средњем веку са појавом феудализма, школа је служила потребама хришћанске цркве и она је била намењена пре свега потребама свештенства и властеле. Задатак ових школа је био да се припреме нове генерације свештеника, а биле су подељене на манастирске, катедралне и парохијске. Ово стање се одржавало све до XIII и XIV века и појаве *градских школа* са појавом првих градова, односно занатлија који школују своју (и другу) децу ради преноса својих занатских и других привредних потреба. Због тога су ове школе и подељене на грађанске школе, школе занатлијских удружења (цехови), школе трговачких удружења (гилде). У то време се појавила и сколастика (на грчком, школа), термин којим се у педагогији означава вештачки, уско школски, формалистички, вербални приступ у образовању. У преносном значењу сколастика има значење *бесплодан ум*, односно набубаност градива. Данас се овај термин користи за образовање у језуитским школама. Даљи развој школе као институције се збио у доба ренесансе, а педагошка мисао је у овом периоду била ношена новим духом, оптимизмом, и била је супростављена крутој традицији која је до тада владала у школама. Ренесанса обухвата период од 1350. године па све до XVI века, и представљала је једну дуготрајну револуцију која се заснивала на новом схватању света и човека. Овај период се некада означава и као период хуманизма (homo– човек; Humanus- човечански, људски; humanitas-човечност), и није могуће тачно одредити границу преласка између сколастике у хуманизам, већ се претпоставља да је тај период везан за појаву буржоазије као новог вида грађанског друштва. Реформација је имала снажан продор у структуру феудалне цркве, коју је водила буржоазија против феудализма, а овде се пре свега мисли на покрет против папства и католичке цркве у XVI веку, чији је најзначајнији представник био је Мартин Лутер (*Martin Luther*, 1483-1546), оснивач протестанске (лутеранске) цркве у Немачкој, који је захтевао оснивање школа на матерњем језику и обавезу школовање и за дечаке и девојчице. Важност овог покрета је у томе да је тада настала *латинска школа* и чувена *Штурмова гимназија*, која је представљала зачетак класичне гимназије. У Енглеској се у то време појављује Томас Мор (*Thomas More*, 1478-1535) који у својим делима описује сретну државу у којој владају начела слободе, благостања и праведности, и овај се покрет назива утопијски социјализам. Он прихвата идеје Мартина Лутера и тражи оснивање школа за све (без обзира на пол) и наставу на матерњем језику, а градиво које би се у њој изучавало било би реално знање без вербализма. Посебан акценат у свом

раду је давао радном васпитању, које је замислио као рад у земљорадњи и учењу заната. Због тога, данашњи педагози истичу период ренесансе и реформације као период истицања човека који се налази у центру пажње, његова лична срећа и рад на земљи.

Даљи развој школе можемо пратити кроз појаву *емпиризма* и *рационализма* који се појавио у XVII веку у северозападним државама Европе. *Емпиризам*, као правац у теорији сазнања узима чулне утиске, чулна сазнања као извор целокупног људског сазнања. У данашњој педагогији се емпиризам дефинише као теоријски и методолошки правац према коме се целокупно сазнање о педагошким појавама и проблемима може извести и стећи проучавањем искуствених чињеница (Ничковић, 1989, према: Качапор, 1996). На основу овога, емпиристи су развили теорију према којој је развитак јединке условљен утицајим спољашне (друштвене) средине и васпитања. Насупрот овом правцу, правац *рационализма* је схватао теорију сазнања према којем је објективну стварност могуће упознати мишљењем, јер је сазнање дато у нашем уму, разуму, интелекту (Кангрга, 1982, према: Качапор, 1996). Представници овог правца сматрају да постоје истине које су независне од чулних искуства, односно које не потичу од чулних искуства јер су продукт *чистог мишљења*.

Ренесанса је, као правац, донела многе новине у свим пољима људског живота, а једна од новина јесте и процват педагогије у теоријском и практичном погледу. Најизразитији представник ових промена је свакако чашки педагог Јан Амос Коменски (1592-1670). Он је први изложио погледе на васпитање и образовање и тиме изградио општу теорију васпитања и основне дидактичке принципе. Многи педагози га сматрају оцем новог васпитања и образовања. У својој књизи *Велика дидактика* раскинуо је са свим облицима схоластичке школе и представио нову школу, школу која је многа своја обележја задржала и до данашњег дана. Његова основна идеја је била да се школују и дечаки и девојчице *У школу не треба узимати само децу богатих и знаменитих људи, већ сву децу, подједнако, племићку и грађанску, богаташку и сиротињску, дечаке и девојчице по свим градовима, варошима, селима и заселоцима* (Качапор, 1996:51). Коменски је школу схватао не као индивидуално васпитање, већ као учење у већим групама, а наставу је требало организовати тако да се њоме васпитава човек у целини. Њему припада и заслуга за изградњу теорије о општеобразовној народној школи. За образовање је, по њему, требало искористити све време младости и то од детињства до мужевног доба, односно до двадесет и четири године. Ове периоде је поделио на четири степена:

- Од рођења до шесте године живота (*материнска школа*, образовање се стиче у породици);
- Од шесте до дванаесте године (*школа матерњег језика* у свакој општини, граду и селу);
- Од дванаесте до осамнаесте године - младичко доба (*латинска школа* или гимназија);
- Од 18. до 24. године (момачко доба, *академија* и путовања).

Просветитељство представља период између две грађанске револуције у Енглеској (1688) и Француској (1789) и представља период у којем је развој научне мисли оборио средњовековну теолошку мистику. У то доба педагози су жестоко критиковали схоластичко образовање и сталешке школе, при томе заговоравајући образовање за све, и то бесплатно. Тада се и појавила идеја државне школе и образовања од којег свако може имати користи, посебно се залажући за развој интелектуалног и моралног васпитања деце. Најпознатији представник просветитељства је Џон Лок (John Locke, 1632-1704) који је поставио темеље теорији сазнања у чијој основи лежи искуство. Он је сматрао да задатак васпитача није *да их* научи свему што вреди да знају, већ да подстакне код њих љубав и поштовање према науци, и да их упути правим путем: како да познају и усаврше себе, ако то хоће (Лок, 1967:162). Дидро (Denis Diderot, 1713-1784) је на захтев руске царице Катарине II израдио *Пројекат о реформи образовања у Русији* и предложио систем школа и њихову поделу на:

- Основне школе (обавезне, свеопште и бесплатне за сву децу)
- Факултети (на нивоу средњег образовања)
- Више образовање (медицински, правни и богословски факултет и друге специјализоване више школе)

Што се тиче идеја о природном васпитању, Ж. Ж. Русо (Jean-Jacques Rousseau, 1712-1778) је развио периодизацију развитка личности (која обухвата време од рођења до потпуне зрелости), на следеће делове:

- Од рођења до друге године – физичка нега детета;
- Од друге до 12. године – развијање чула;
- Од 12. до 15. године – развијање интелектуалних способности;
- Од 15. до 18. године – морално васпитање.

Он је, насупрот окамењеним школским схемама, први истакао значај о природном васпитању, захтевао очигледну наставу, наставу у којој ће бити јединство интелектуалног и моралног развоја. Од 1750. до 1800. године појавио се правац у педагогији који се назива *филантропија*, чији је најзначајнији представник Базедов ([Johann Bernhard Basedow](#), 1724-1790), који је за школу рекао да је она замишљена као институција у којој се стичу знања (вештине и навике) и употребљавају у пракси, у привредним и друштвеним делатностима. Припадници овог правца посебну пажњу су придавали физичком и интелектуалном васпитању.

У XVII и XVIII веку појавила се велика група француских филозофа који су на један нови начин, после француске буржоаске револуције, посматрали образовање и школу као институцију. Један од њих, Кондорсе (Markiz de Kondorset, 1743-1794) је у Законодавној скупштини Француске поднео свој педагошки пројект у којем је заступао обавезу општег обавезног школовања и бесплатну наставу. Свој систем школства он је замислио у четири степена:

- 1) Основне школе у трајању од четири године, за сву децу без обзира на пол и припадност сталезу;
- 2) Школе другог степена, за учење заната и трговине;
- 3) Институти, средње школе у којима би се изучавала пољопривреда, занатство и основни појмови из медицине; и
- 4) Лицеј, односно високе школе.

Њима су се придружили и немачки филозофи који су радили после буржоаске револуције, од којих спомињемо Хегела (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770-1831), који за школу каже: *Циљ школе може да буде не васпитање, не дисциплина карактера у правом смислу те речи, него његово образовање, и при томе на свим оним средствима помоћу којих се оно постиже. Школа мора претпостављати добру моралност својих ученика. Ми морамо захтевати да ученици који долазе к нама у школу већ имају претходно васпитање* (Рецепагић, 1986).

Слична размишљања деле и руски педагози тога доба, а ми наводимо чувеног Лава Толстоја (Лев Николаевич *Толстой*, 1828-1910), који је у Јасној Пољани развио идеју *школе без присиле*, у којој деца живе и раде слободно. Ова школа је настала као протест против старе школе, а целокупни рад се заснивао на слободном избору и дечјим интересовањима. На крају XVIII и почетку XIX века појавила се марксистичка педагогија, која је школу посматрала као колектив у којем се одвија саморазвој сваког појединца по принципима и у духу комунистичког морала. Један од представник овог правца био је Макаренко (Антон Семјенович *Макаренко*, 1889-1939), који није творац теорије школе, али који је имао велики утицај на касније марксистичке педагоге, пре свега у земљама социјализма и комунизма.

После ових педагошких размишљања, појављује се читава плејада педагога, који са различитих аспеката посматрају питање школе као институције и њену промену кроз различите видове рада у њој. Појава *савремене* школе, односно идеје о осавремењавању школе и приближавању самим ученицима представља идеју која се и данас спроводи. Данас се сматра да школа мора бити оријентисана ка будућности, да омогући слободан развој духа, и сматра се да *последњи циљ наставе у школи, све до универзитета, није појединачно знање као резултат, већ живот у свету истине* (Тилман, према Качапор, 1996).

На крају овај део завршавамо мислима чувеног социолога Емила Диркема (*Émile Durkheim*, 1858-1917) о школи, који наводи да школа врши: *Преношење норми и вредности ради стабилизације друштва; васпитање и образовање морају ујединити друштвено биће преносом и ширењем заједничке идеологије, али и уносити разлике да би нација могла одговорити различитим задацима.*

Установе за образовање и васпитање деце ометене у развоју

После вишевековне изолације и маргинализације особа са инвалидитетом, као и њиховог изопштавања из свих друштвених токова, које су се догађале у историјском развоју друштва, пре свега у праисторији, старом и средњем веку, долазимо до новог века, када се може говорити о збрињавању ових особа, доба феудализма када се појављују зачеци организоване бриге и њиховог образовања, да би у доба капитализма, нарочито по завршетку Првог светског рата, уследио нови подстицај у смеру свеобухватног и системског прихвата и интегрисања ових особа у школовање. Код нас, почели образовања особа са инвалидитетом започели су доношењем Санитетског закона (1882.године), да би се после тога појавила прва група учитеља која одлази у иностранство (пре свега у Беч и Берлин) на школовање. Њихове прве обуке су биле са циљем да се они оспособе за рад са слепим особама – ученицима, којих је после рата било много. Прво, практично решење ових школовања било је оснивање Завода за слепу, глуву и телесно инвалидну децу у Земуну 1929. године, чију иницијативу је покренуо Вељко Рамадановић, па је и при Министарству просвете основано *Одељење за недовољно развијену децу*. После тога започиње циклус образовања учитеља за рад са овом децом и оснивање многобројних школа и Завода по Србији.

Данас у нашој земљи функционишу два паралелна система образовања, систем редовног образовања (за већинску популацију) и систем *специјалног образовања* (заученике са ометеношћу). Ове, посебне (специјалне) школе, су различите у зависности од врсте ометености коју деца имају, а многе од њих су и интернатског карактера. Занимљиво је истаћи како је настао и сам назив *специјална школа*: *Hilfsschule* (schoolforfools - школа за глупаке, будале) 1926. на иницијативу Понсеса (Ponsens) и Фишера (Fisher) мења назив у *Sonderschule* –специјалне школе. Тренутно, у Србији функционише 47 посебних (специјалних) школа, од којих за менталну ретардацију (олигофренију) има 34 школе, од којих је 20 школа за основношколски и средњошколски узраст (ШОСО - Школа за основно и средње образовање), 13 школа само за основношколски узраст, и 1 самостална средња школа; за децу са поремећајима у понашању има 1 школа (ШОСО - Школа за основно и средње образовање); за децу са моторичким сметњама има 1 школа само за основношколски узраст; за децу са оштећеним видом су две школе (једна је само за основношколски узраст, а друга је ШОСО); за децу оштећеног слуха има 8 школа, од којих је 6 ШОСО, а две су само основне школе. Подаци Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србијенаводе да је у школској 2014/15. години у овим школама било укупно 4.955 ученика (од којих је 3.818 ученика основног образовања и 1.137 ученик средњег образовања). Према наведеним подацима, неки облик специјалног образовања похађа нешто преко 7.185 ученика (овде су урачуната и специјална одељења редовних школа), односно мање од 1% укупне ученичке популације.

Законо специјалним школама (1961. године) садржао је задатке које специјална школа треба да реализује: да убрза или отклони недостатке или поремећаје у развоју; да развије

способности и склоности ове деце; да отклони последице настале недостацима и поремећајима; да усмерава, припрема и оспособљава ученике за занимања и позиве који одговарају њиховим способностима и склоностима; да ученике оспособи за лакше активно укључење у привредни и друштвени живот заједнице; да ученицима омогући дружење, заједнички рад и разоноду са њиховим вршњацима из редовних школа; да сарађује са родитељима или старатељима. Десет година касније Закон о специјалном васпитању и образовању (1976) даје дефиницију детета ометеног у развоју: *под децом ометеном у развоју сматрају се деца чији су телесни, ментални, говорни и емоционални развој, раићење и сазревање, на дуже време толико оштећени да им је неопходно обезбедити специјално образовање.* Законом су предвиђене следеће категорије деце која се образују у специјалним школама: деца са оштећеним видом, са оштећеним слухом, са поремећајима говора и језика, телесно инвалидна, ментално заостала, и деца високо ометена у развоју. У оквиру ових категорија је утврђен степен ометености. Одлука о критеријумима за разврставање деце ометене у развоју донета је 1977, а мање измене су биле 1986. године; Закон о основној школи који је донет 1992. године, чланом 83. дефинише децу са развојним проблемима: *деца са телесним или чулним оштећењем (телесно инвалидна деца, слепа деца и деца са оштећењем вида, глува деца и деца са оштећењем слуха); са интелектуалним ометеностима (благим, умереним и тешким); и са вишеструким развојним поремећајима или аутизмом.* Деца са неком формом ових развојних проблема уписују се у школу на основу решења Комисије којим се утврђује врста и степен ометености у развоју. Закон о основама система образовања и васпитања је усвојен 2003. године, са изменама и допунама у 2004. години, а у њему једошло до очигледне промене у правној филозофији која се односи на децу са посебним образовним потребама (са ометеношћу). Нови закон гарантује једнаке образовне могућности деци са проблемима у развоју. Закон налаже да особе са проблемима у развоју и посебним способностима имају право на образовање које ће поштовати њихове посебне образовне потребе; међутим, право људи са инвалидитетом на инклузивно образовање није експлицитно поменуто. Најважнији документ на пољу специјалног образовања који означава инклузију је Извештај из Саламанке са Светске конференције о специјалном образовању (1994).

Експертска група Министарства просвете Републике Србије (2002) је у складу са социјалним моделом препоручила термин *деца којој је потребна посебна друштвена подршка*. Дефиниција ове категорије јесте да су то деца која без помоћи одговарајућих друштвених служби највероватније неће досегнути или одржати очекивани ниво физичког, интелектуалног, емоционалног и социјалног развоја. *Деца са посебним потребама* или *деца којој је потребна посебна друштвена подршка* су термини који укључују и децу са ометеностима у развоју и децу под ризиком. Деца са сметњама у развоју су деца код којих је сметња наступила услед органских поремећаја: у менталном, сензорном, говорно-језичком и физичком развоју, или као последица хроничних и системских болести. Деца под ризиком су она код које је застој у развоју настао као последица изразито неповољних социјалних, културних и економских услова живота. У

ову групу спадају: деца са поремећајем у понашању као последица емоционалних и социјалних проблема у развоју, деца без родитељског старања, злостављена деца, деца избеглих и расељених лица, деца жртве рата, деца из социјално депривираних средина (на пример: ромска деца услед неповољних услова за живот често заостају у развоју и решењима комисије се разврставају у специјалну школу). У ову дефиницију су укључена и надарена деца којој је такође потребна посебна врста образовне подршке. Заједничко за све ове групе деце је да су подједнако маргинализоване, а прве две су и сегрегиране. Ова класификација доводи до јасних теоретских и методолошких основа за активности усмерене на побољшање образовања. Ова, Експертска група, дефинисала је основне појмове који се појављују у образовању деце са ометеношћу:

Интеграција деце са ометеношћу у редовне школе или у шире друштвено окружење подразумева убацивање детета у постојећи систем онакав какав јесте без прилагођавања посебним потребама појединца. Наша искуства са интеграцијом датирају од средине осамдесетих година прошлог века када је у неким републикама постављен и законски оквир за интеграциону имплементацију.

Оквир у коме је схваћена и дефинисана *инклузија*, постављен је из социјалне перспективе из које се гледа на ометеност и посебне потребе као на нешто што није индивидуална карактеристика појединца, него истовремено и карактеристика друштвеног окружења. Дефиниција инклузије је базирана на социјалном моделу ометености и моделу позитивног приступа образовним потенцијалима које дете поседује. Инклузија лица са сметњама у развоју и осталим посебним потребама подразумева обавезне измене и прилагођавање друштвених институција као и самог друштва уопште, како би се изашло у сусрет овим лицима и њиховим посебним потребама. Инклузивно образовање се првенствено односи на праксу и право деце са сметњама у развоју да се школују заједно са свом осталом децом и похађају школе у свом суседству у које би иначе ишли да немају развојне тешкоће.

Инклузивно образовање подразумева потпуно укључивање ученика са посебним потребама у одељење са осталим ученицима, уз могућност да му се пружи додатна подршка у различитим видовима: посебна подршка ученику од стране наставника док ради са читавим одељењем; увођење асистента у наставу који на часу паралелно уз наставника помаже ученицима са посебним потребама; повремено издвајање ученика са посебним потребама у мале групе са којима ради специјално обучени наставник; повремено индивидуални рад ученика и стручног тима у који је укључен и дефектолог; образовање у редовном одељењу, а рехабилитациони третман у специјализованим установама; и други облици помоћи и додатне подршке.

Делимично инклузивно образовање има две основне варијанте: посебна одељења при редовним школама где би се обезбедило заједничко учествовање у настави са осталим ученицима из појединих наставних предмета као што су физичко, музичко и ликовно васпитање, као и у ваннаставним школским активностима. Појединим ученицима из

посебних(специјалних) одељења који су успешни на одређеним предметима и могу да се уклопе у редовну наставу треба организационо обезбедити ту могућност. *Посебна одељења* при специјалним школама су други облик делимично инклузивног образовања и укључују центре за образовање, хабилитацију и рехабилитацију у којима ће из неких предмета бити организована заједничка настава са вршњацима из суседне редовне школе, као и могућност да, индивидуално, ученици похађају неке часове у редовној школи. *Специјално образовање* у посебним школама (центрима за образовање, хабилитацију и рехабилитацију) задржало би се за оне ученике са сметњама у развоју који имају тешке и вишеструке сметње у развоју и које намећу тако високе образовне баријере да им је потребна изузетно велика подршка и тесна повезаност образовања са рехабилитацијом. Унутар специјалног образовања предлажу се три различита наставна плана и програма (А, Б и Ц), при чему би А програм био најближи могућности преласка у редовни систем и представљао би неку врсту припреме за њега. Постоји и могућност преласка између два наведена програма, односно клизање из једног у други, у складу са дефинисаним циљевима индивидуалног образовног плана, односно са његовим савладавањем. Највећи разлог за постојање посебних (специјалних) школа, по мишљењу Експертске групе, а и по Извештају из Саламанке, јесте тај што *запослени у специјалним школама поседују стручност потребну за **рано препознавање и идентификацију деце са сметњама у развоју.** Ове школе могу да послуже као **ресурсни и тренинг центри**за запослене у редовним школама. Најзад, специјалне школе и специјална одељења при редовним школама могу да наставе да пружају **најприкладније образовање** за релативно мали број деце са сметњама у развоју којој се **не може адекватно изаћи у сусрет** у редовним одељењима односно школама* (Саламанка, 1994).

Данас се у Републици Србији образовање деце са неком врстом ометености обавља у редовном систему (школама) и посебним (специјалним) школама. Значајно је рећи и да систем образовања деце са ометеношћу креће од предшколског образовања, основног образовања, средњег образовања до високог образовања (у складу са њиховим могућностима и жељама). Уколико дефинишемо врсту ометености, видимо да се у оквиру њих врше разни степени образовања, док код менталне ретардације имамо највиши степен образовања који се дефинише као радно оспособљавање (II степен); код осталих категорија имамо више степене образовања (код деце оштећеног слуха (II, IV и VI степен, са могућношћу завршавања и високих школа), код слепих и осталих ометености нема ограничења њиховог школовања. Из овога видимо велику флексибилност нашег образовног система, који је постављен тако да се детету са ометеношћу омогућује да, према сопственим жељама и способностима, може да се образује или по редовном (већинском) систему или по посебном систему према врсти ометености коју има. За сву децу која не могу (из разних разлога) да савладају редовни образовни програм, израђује се тзв. Индивидуални образовни план (ИОП) који им омогућава да, према сопственим могућностима, савладају исходе који се постављају као циљ савладавања наставног програма. И у самом ИОП-у се ти циљеви постављају флексибилно, тако да дете може у

току школовања да мења ИОП-е, у зависности да ли је превазишао постављене циљеве исхода или није.

Организационо-институционална разноврсност образовања одраслих

Образовање одраслих је стара идеја и битна историјска и цивилизацијска тековина. То, истовремено, значи да је образовање одраслих, као и васпитање и образовање у целини, систематски уграђено у настајање и развој различитих цивилизација и култура. Притом је током времена постојано мењало свој садржај и приоритете, што траје до данашњих дана (English, E. 2008; Васиљкова, 2009; Kulić, Despotović, 2010, и др.). Тако првобитни компензацијски карактер образовања одраслих (да би се надокнадило оно што се у младости или током каснијег животног периода пропустило) суштински обогаћују друге његове значајне функције, односно задатке у складу са новим положајем одраслих у свету који се убрзано мења. Реч је о томе да образовање омогућава лакше прилагођавање одраслих на динамичне промене у друштву и у техничко-технолошком окружењу и доприноси њиховом развоју и саморазвоју. С обзиром на ову реалност, образовање одраслих данас схватамо као научно осмишљену делатност усмерену на задовољавање разноврсних образовних потреба. Тако се кроз образовање одраслих задовољава широк спектар образовних потреба: потребе за функционалном писменошћу и основним образовањем, потребе у области професионалног образовања (и усавршавања), као и потребе у сфери друштвено-економског, грађанског, образовања за живот у породици, здравственог образовања и васпитања, еколошког образовања, културно-естетског образовања и образовања за потребе рекреације.

Јасно је, дакле, да образовање одраслих не можемо поједностављено свести на *допунско или продужено образовање*, тим пре што та делатност има своју специфичну структуру, организацију и разнолике садржаје. Истовремено, образовање одраслих као саставна компонента доживотног (перманентног) учења и образовања појављује се у неколико видова: формалном, неформалном и информалном облику учења и образовања.

Формално (школско) учење и образовање представља делатност која се обавља у институционалним облицима образовања и има инструментално значење. Савремени аутори (Kulić, Despotović, 2010, и др.) указују на више одлика формалног учења и образовања: води до дипломе или квалификације у одређеној струци; претежно се финансира од стране државе; организовано је по утврђеним принципима; и *високо је структурирано*; његове програме састављају компетентни стручњаци, односно експерти, а изводи их посебно припремљен (у педагошко-професионалном погледу) наставни персонал (кадар). Но, и поред тога, овом облику учења и образовања налазе се и неке замерке: помањкање заједничког рада у настави, недостатак флексибилности у наставним ситуацијама, прилагођеност наставе *просечном* ученику, пренаглашена улога наставника и теоријских знања и сл.

Неке од уочених недостатака формалног образовања донекле отклања и превазилази неформално учење и образовање које се у андрагошкој теорији и пракси нарочито афирмише крајем седамдесетих година 20. века. Већина андрагошких теоретичара налази у овом облику учења и образовања реалну алтернативу, али и перспективу образовања одраслих у савременом свету. Иако његов назив у извесном смислу асоцира на *неорганизованост*, посебно у односу на формално-школско образовање, овај облик учења и образовања у савременим околностима битно мења свој садржај. То, у ствари, значи да неформално учење и образовање претпоставља широк спектар образовних активности са циљем задовољавања разноликих образовних потреба одраслих. Тако овај концепт више не подразумева само програме и *курсе* који не воде до дипломе формално-школског значења, као што се традиционално дешавало и веровало. Другачије речено, у овом облику учења и образовања које је *флексибилније у времену и непосредније у циљевима*, могуће је проширити човекове духовне и културне хоризонте, али и стећи и специјализована знања и вештине које се могу оснажити *сертификатом* или дипломом.

Термин *информално учење и образовање* пренет је у нашу, али и неке друге андрагошке теорије и праксе (Колесникова, 2003) са запада па се, заиста, углавном користи у специјализованој литератури. Код нас није реткост ни идентификовање термина *неформално* и *информално* образовање због неких лингвистичких недоумица. У основи, реч је о доживотном неструктурираном процесу током кога се усвајају идеје, ставови, вредности, знања и вештине које се помало *преплићу*са самосталним самообразовањем.

Институције и организације за образовање одраслих развијају и остварују различите програме у оквиру формалног, неформалног и информалног учења и образовања. Таква оријентација претпоставља програме иницијалног стручног образовања, оспособљавања и обуке и програма стручног усавршавања и освежавања знања, прилагођене и намењене различитим циљним групама (запосленима, незапосленима, особама са посебним потребама – хендикепиранима, старима, маргиналним социјалним групама и слично), програме усмерене на задовољавање персоналних потреба, лично самоиспуњавање, рекреацију и слободно време (Kulić, Despotović, 2010:184). Програмска разноликост система образовања одраслих у Србији, карактеристична и за најужицајније и најпрепознатљивије системе образовања одраслих у свету (Кулић, 2011), остварују се у оквиру субсистема формалног образовања, обухватајући следеће установе: школе за основно образовање одраслих, средње школе за образовање одраслих и више школе и факултете.

Субсистем неформалног образовања има разноврснију структуру: раднички, народни и отворени универзитети, центри за културу и домови културе, предузећа тј. њихови центри кадровско-образовне службе, фондације, агенције и хуманитарне организације, научне и стручне установе, професионалне и стручне организације, специфични облици образовања у војсци и полицији, универзитет за треће (животно) доба, установе за друштвену бригу о старима, верске установе, медији (локални и глобални), установе са културно-

рекреативним програмима (музеји, библиотеке, читаонице, позоришта, биоскопи, галерије, клубови и рекреативни центри) и казнено-поправне установе (Kulić, Despotović, 2010).

Установе и организације система образовања одраслих у Србији (као и у свету) одликује различитост у њиховом финансијско-правном статусу. Део ових институција и организација финансира се из државног буџета, док је знатан број ових установа и организација профитног карактера. Известан број *владиних и невладиних организација* које се баве образовањем одраслих има непрофитан карактер.